

ΕΙΣ ΤΗΝ ΗΡΑΚΛΕΙΤΕΙΟΝ ΕΚΦΡΑΣΙΝ “ΜΕΤΑΒΑΛΛΟΝ ΑΝΑΠΑΥΕΤΑΙ,,

Ἐν τῇ ἐργασίᾳ ταύτῃ θὰ προσπαθήσωμεν διὰ βραχέων νὰ σχολιάσωμεν τὸ 84ον ἀπόσπασμα τοῦ Ἡρακλείτου, ὃ διασφύζει ὁ Πλωτίνος (Ἐν. IV, 8. 1)· τὸ ἀνωτέρω ἀπόσπασμα θὰ ἀνήκη ὀπωσδήποτε εἰς τὰ περὶ ἐσχατολογίας ὡς πρὸς τὰς ψυχὰς διδάγματα τοῦ Ἡρακλείτου ¹ καὶ καθ' ἡμᾶς ἀποτελεῖ τοῦτο τὴν βᾶσιν, ἐφ' ἧς οἰκοδομεῖ τὴν περὶ ψυχῆς θεωρίαν αὐτοῦ ὁ Ἐφέσιος φιλόσοφος ².

Τὸ μνημονευθὲν ἀπόσπασμα ἔχει ὧδε ³: «*μεταβάλλον ἀναπαύεται καὶ κάματός ἐστι τοῖς αὐτοῖς μοχθεῖν καὶ ἄρχεσθαι*» ⁴.

Ἡ ἔκφρασις «*μεταβάλλον ἀναπαύεται*» ἀνάγεται εἰς τὴν ἀνθρωπίνην ψυχὴν. Πράγματι ἡ μεταβολὴ ὡς «κίνησις» εἶναι ἓν εἶδος ἀναπαύσεως διὰ τὴν ψυχὴν· ἡ «ἀνάπαυσις» δὲν εἶναι στάσις, ἀλλὰ κίνησις· ἐπομένως ἡ ἔννοια ταύτης περιέχει καὶ ἡδονὴν καὶ κίνησιν, διότι τὸ πρῶτον εἶναι ἀπότοκον τοῦ δευτέρου· ἡ ἀνωτέρω ἔκφρασις «*μεταβάλλον ἀναπαύεται*» εἶναι ἡ κεντρικὴ ἰδέα τοῦ παρόντος ἀποσπάσματος· τὸ ὑπόλοιπον τμήμα αὐτοῦ, τοῦτέστι «*καὶ κάματός ἐστι τοῖς αὐτοῖς μοχθεῖν καὶ ἄρχεσθαι*» δέον νὰ θεωρηθῇ ὡς συμπληρωματικὴ καὶ ἐπεξηγηματικὴ τοῦ ἀνωτέρω ἐρμηνεία.

Ὁ Ἡράκλειτος, ὡς γνωστόν, θεωρεῖ τὴν ψυχὴν ὡς μοῖραν τοῦ θείου πυρός, ἣτις εὐρίσκεται ἐγκλωβισθεῖσα ἐντὸς τοῦ σώματος τοῦ ἀνθρώπου ⁵ καὶ ἐκεῖ διαμένουσα καθ' ὄλην τὴν διάρκειαν τῆς ζωῆς τοῦ ἀνθρώπου ἀπόλλυσι τὴν θεῖαν ἰδιότητα, ἦν πρότερον εἶχεν, ὡς συννηνωμένη μετὰ γηίνων στοιχείων, καὶ ἀποθνήσκει, δηλαδὴ τὸ θεῖον πῦρ σβέννυται· διὰ τοῦτο ἀκριβῶς ὁ ἀνθρώπος, καίτοι ἔχει τὸ θεῖον (=τὴν ψυχὴν) ἐντὸς αὐτοῦ, βαδίζει πάντοτε πρὸς τὴν ἀλογίαν καὶ εἰς τὴν ἀσαφῆ τῶν πραγμάτων γνῶ-

1) Πρβ. W. Capelle, Die Vorsokratiker, Stuttgart, 1940⁸, σ. 147. E. Zeller, Die Philosophie der Griechen, I⁸, Leipzig, 1919—1920, σ. 892 καὶ ἐν ὑποσημειώσει. O. Gigon, Untersuchungen zu Heraklit, Leipzig, 1935, σ. 94.

2) Ὁ W. Capelle, ἔνθ. ἀνωτ., θεωρεῖ καὶ τὰ ἀποσπάσματα 21, 24, 25, 26, 27, 63 ὡς περιέχοντα δόγματα ἐσχατολογικοῦ περιχομένου.

3) Ἡ ἐρμηνεία παρὰ Diels ἔχει ὡς ἐξῆς: Sich wandelnd ruht es aus (das ätherische Feuer im menschlichen Körper) und Es ist ermattend, denselben Herren zu frohnen und dienen (=Frg. d. Vorsokr., frg. 84).

4) Πρβ. ἐπίσης καὶ Στοβαῖον, Ἐκλ. I. 906: «Ἡράκλειτος μὲν γὰρ ἀμοιβὰς ἀναγκαίας τιθεταὶ ἐκ τῶν ἐναντιῶν, ὁδὸν τε ἄνω καὶ κάτω διαπορεύεσθαι τὰς ψυχὰς ὑπείληφς καὶ τὸ μὲν τοῖς αὐτοῖς ἐπιμένειν κάματος εἶναι, τὸ δὲ μεταβάλλειν φέρειν ἀνάπαυσιν». Ἴδὲ ἐπίσης καὶ Στοβαῖον, ἔνθ. ἀνωτ., 894, ὡς καὶ τὰ Διναίου Γαλαίου, Θεοφρ. 9. ἔκδοσις Barth· Ἰπποκρ. π. Διαίτης 1, 15. Φιλωνος, π. Χερουβ., 26, 195.

5) Πρβ. καὶ Πλάτ. Κρατ. 400B, Γοργ. 493A, Φαῖδ. 62B—ἰδέ ἐπίσης καὶ Φιλολάου ἀπόσπ. 14D, ὡς καὶ Bruno Snell, Die Entdeckung des Geistes, 1946, 31.

σιν ¹· και μόνον όταν ὁ ἄνθρωπος ἀποθάνῃ, τὸ εὐρισκόμενον ἐντὸς αὐτοῦ θεῖον πῦρ ἀνάπτει, δηλαδὴ ἢ μέχρι πρὸ ὀλίγου τεθνεῶσα ψυχὴ ζῆι και ἐλευθεροῦται ἐκ τῶν δεσμών τοῦ σώματος ².

Λίαν παραστατικῶς διδάσκει ὁ Ἡράκλειτος ὅτι οἱ ἄνθρωποι εἶναι θεοὶ θνητοί, οἱ δὲ θεοὶ ἄνθρωποι ἀθάνατοι, οἵτινες ζῶσι διὰ τοῦ θανάτου τῶν ἀνθρώπων και ἀποθνήσκουσι διὰ τῆς ζωῆς ἐκείνων : ἀθάνατοι θνητοί, θνητοὶ ἀθάνατοι, ζῶντες τὸν ἐκείνων θάνατον, τὸν δὲ ἐκείνων βίον τεθνεῶτες ³.

Ἐπομένως και συμφώνως πρὸς τὴν θεωρίαν τῆς ῥοῆς ⁴ οὐδεμία ψυχὴ δύναται νὰ μείνῃ αἰωνίως ἐν σημείῳ τινί, ἀλλ' ὑπάρχει ἀνάγκη ἀλλαγῆς ⁵· ἡ ψυχὴ ταλαιπωρεῖται (=κάματός ἐστι), ἐφ' ὅσον ὁ ἄνθρωπος ζῆι και δὲν δύναται αὕτη νὰ ὑπηρετῆ συνεχῶς (=μοχθεῖν) τοὺς ἰδίους «Κυρίους»⁶ και νὰ εἶναι διαρκῶς ὑποτεταγμένη εἰς αὐτοὺς (=ἀνθρώπινον σῶμα). Ἐπομένως ἡ ἔννοια τοῦ καμάτου ἐπιζητεῖ τὴν ἀντίθεσιν τούτου ⁷,

1) Πρβ. και τὸ τοῦ Πλάτωνος χωρίον Θεαίτ., 152 D : «ὡς ἄρα ἐν μὲν αὐτὸ καθ' αὐτὸ οὐδὲν ἐστίν, οὐδ' ἂν τι προσεῖποις ὀρθῶς οὐδ' ὁποιοῦν τι, ἀλλ' ἐὰν ὡς μέγα προσαγορεύῃς, και σμικρὸν φανεῖται, και ἐὰν βαρὺ, κοῦφον, ξυμπαντὰ τε οὕτως, ὡς μηθενὸς ὄντος ἐνός μήτε τινός μήτε ὁποιοῦν' ἐκ δὲ δὴ φορᾶς τε και κινήσεως και κράσεως κρὸς ἄλληλα γίγνεται πάντα ἃ δὴ φαμεν εἶναι, οὐκ ὀρθῶς προσαγορευόντες . . . και περὶ τούτου πάντες ἐξῆς οἱ σοφοὶ πλὴν Παρμενίδου συμφέροσθον, Πρωταγόρας τε και Ἡράκλειτος». Διὰ τῶν ἀνωτέρω ὁ Πλάτων σχολιάζει και μνημονεύει φιλοσόφους τινάς, ἐν οἷς και τὸν Ἡράκλειτον, οἵτινες δὲν ἀποδέχονται ὅτι ὑπάρχει γνῶσις ἀσφαλῆς και πραγματικὴ ἕνεκα τῆς συνεχοῦς τῶν πραγμάτων ῥοῆς· ἐναντι τῆς ἀνωτέρω ῥοῆς ὁ Ἡράκλειτος θὰ ἠδύνατο νὰ προβάλλῃ τὸν «Λόγον», ἥτοι τὴν ψυχὴν τοῦ ἀνθρώπου ὡς οὖσαν μοῖραν τοῦ θεοῦ πυρὸς και ἥτις θὰ κατῴρθωνε νὰ συλλάβῃ τὴν πραγματικὴν τῶν πραγμάτων γνῶσιν' ἀλλ', ὡς γνωστόν, διὰ τοῦ ἐγκλωδισμοῦ αὐτῆς εἰς τὸ σῶμα τοῦ ἀνθρώπου, ἀπύλλουσιν αὕτη, ὡς εἶδομεν ἀνωτέρω, τὴν πραγματικὴν γνωστικὴν αὐτῆς ιδιότητα· ἔπειτα κατὰ τὸ 108ον ἀπόσπασμα : «ἐκόσων λόγους ἤκουσα, οὐδεὶς ἀφικνεῖται ἐς τοῦτο, ὥστε γινώσκειν ὅτι σοφόν ἐστι πάντων κεχωρισμένον»· ἀλλὰ τοῦτο σημαίνει, ὅτι ἡ πραγματικὴ γνῶσις, ἥτοι τὸ «σοφόν», δὲν ὑπόκειται εἰς τὴν ῥοὴν τῶν πραγμάτων, ἄρα τοῦτο ὡς ἀμετάβλητον θεωρεῖται ὡς «ἕτερον» τῶν ἄλλων πραγμάτων.

2) ἀπ. 26=Κλήμης Ἀλεξανδρεὺς, Στρωματεῖς III 22, 141, 2 (II, 310, 21 Stählin) : ἄνθρωπος ἐν εὐφρό[σ]ῳ φάος ἀπτε[τα]ί εαυτῷ ἀποθανών, [ἀποσβεσθεὶς ὄψεις], ζῶν δὲ ἀπτεται τεθνεῶτος εἶδων, ἀποσβεσθεὶς ὄψεις, ἐγγρηγορῶς ἀπτεται εἶδοντος (κατὰ τὴν ἡμετέραν κριτικὴν ἀποκατάστασιν) πρβ. A. N. Zoumpos, Interprétation philosophique du vingt - sixième fragment d' Heraclite : Revue des Études Grecques, 59—60 (1946—47) 5.5 (τὸ δὲ αὐτόθι και 1—7).

3) ἀπ. 62=Ἰπολ. π. αἰρ. IX, 9' πρβ. και Σέξτον Ἐμπειρικὸν πρὸς Πυρρ. III. 230 : ὅτε μὲν γὰρ ἡμεῖς ζῶμεν, τὰς ψυχὰς ἡμῶν τεθνάναι και ἐν ἡμῖν τεσάφθαι, ὅτε δὲ ἡμεῖς ἀποθνήσκομεν, τὰς ψυχὰς ἀναβιοῦν και ζῆν.

4) Ἀριστ. π. Οὐρανοῦ III, 1. 298b 29 : οἱ δὲ τὰ μὲν ἄλλα πάντα γίνεσθαι τέ φασι και βεῖν, εἶναι δὲ παγίως οὐθέν' πρβ. ἀκόμη Πλάτ. Κρατ. p. 402 A και Ἀέτιον I 23,7 (=Diels, Doxographi Graeci 320).

5) A. N. Zoumpos, Die metaphysische Bedeutung des Wortes «Ἄδης» bei Herakleitos : Actes du XIème Congrès International de Philosophie (Βρυξέλλαι, 20—26 Αὐγούστου 1953) τόμος 12ος, σ. 54 κ. ἐξῆς· ἀκόμη τοῦ αὐτοῦ, Περὶ τοῦ 98ου ἀποσπάσματος τοῦ Ἡρακλείτου, Ἀθήναι, 1949.

6) Διὰ τῆς ἐκφράσεως «τοῖς αὐτοῖς», ἥτοι «τοῖς ἰδίους Κυρίους», ὁ Ἡράκλειτος ἐννοεῖ τὰ αὐτὰ ὀλικά στοιχεῖα, ἥτοι τὴν γῆν και τὸ ὕδωρ, ἅτινα και ἀποτελοῦσι τὸ ἀνθρώπινον σῶμα (=W. Capelle, ἐνθ' ἀνωτ., σ. 147,5).

7) Πρβ. και τὰ περὶ ἀντιθέσεων ἐν ἀποσπάσματι 67 (=Ἰπολ. π. αἰρ. IX, 10) : ὁ θεὸς ἡμέρη εἰροσύνη, χειμῶν θέρος, πόλεμος εἰρήνη, κῆρος λιμός.

ἦτοι τὴν «ἀνάπαισιν»· ὁ «κάματος» ἐνταῦθα ἐκφράζει μονιμότητα καὶ ἀκίνησιαν καὶ διὰ τοῦτο εἶναι κάματος, ἢ ἔννοια τῆς μεταβολῆς (=μεταβάλλον) ἀντικαθιστᾷ τοῦτον διὰ τῆς ἐννοίας «ἀνάπαισις»· ἢ φυγὴ λοιπὸν τῆς ψυχῆς, ἐκ τοῦ ἀνθρωπίνου σώματος : «τῆ» τοῦ παντὸς ψυχὴν ἀναχωρεῖν πρὸς τὸ ὁμογενές» (=Ἀέτιος IV 7, 2=Diels, Doxographi Graeci 392) ἐπιτυγχάνει καὶ τὴν ἀνάπαισιν αὐτῆς ¹ (=πρβ. Πλωτ. Ἐνν. 8, 5 . . . οὐδ' Ἡρακλείτου ἀνάπαιλα ἐν τῇ φυγῇ).

Διὰ τῶν ἀνωτέρω ὁ Ἡρακλείτος ἐπιζητεῖ νὰ ὑπαγάγῃ τὰ περὶ ψυχῆς δόγματα αὐτοῦ εἰς τὴν περὶ ῥοῆς θεωρίαν. Ἐνταῦθα εἶναι δυνατόν, ὡς συνάγεται ἐκ τοῦ πνεύματος τοῦ Ἡρακλείτου, νὰ ἰσχύσωσι τὰ περὶ «ἀνακυκλώσεως» αὐτοῦ δόγματα, καθ' ἃ τὰ πάντα γίνονται, φθείρονται καὶ ἀναδημιουργοῦνται συνεχῶς, ἦτοι ὁ Ἐφέσιος φιλόσοφος πιστεύει εἰς περιοδικὴν καὶ αἰώνιαν ἐπάνοδον τῶν αὐτῶν πραγμάτων (=παλιγγενεσίαν).

Ἐκ τῶν ἀνωτέρω συνάγεται τὸ ἐξῆς συμπέρασμα· ὅτι ἡ ἐναλλαγὴ τῶν σωμάτων εἶναι προσφιλὴς πόθος τῆς ψυχῆς, ἀφ' οὗ τοῦλάχιστον αὕτη δὲν δύναται νὰ ἀποφύγῃ τὸν ἐγκλωβισμὸν αὐτῆς εἰς τὸ ἀνθρώπινον σῶμα· πάντα ταῦτα ἀναμνησκουσιν ἡμᾶς τὸ περὶ «μετενσωματώσεως» ἢ «μετεμψυχώσεως» δόγμα, καθ' ὃ ἡ ψυχὴ τοῦ ἀποθνήσκοντος ἀνθρώπου ἐνσωματοῦται εἰς νέα σώματα.

Τὸ ἀνωτέρω δόγμα, ἔχον μὲν τὴν καταγωγὴν ἀπὸ τῶν Ὀρφικῶν, Ἰνδῶν καὶ Αἰγυπτίων ἐπέδρασεν ἐπὶ τὸν Πυθαγόραν, Ἐμπεδοκλέα, Πλάτωνα, Νεοπυθαγορείους, Φίλωνα καὶ Πλωτῖνον· ἄρα τοῦτο διετυπώθη κατὰ τοὺς χρόνους τοῦ Ἐφεσίου φιλοσόφου ².

1) Διὰ τῆς ἐννοίας «τοῖς αὐτοῖς», ἦτοι τὴν «δουλείαν» τῆς ψυχῆς εἰς τοὺς ἰδίους «Κυρίους» (=ἀνθρώπινον σῶμα), προσπαθεῖ ὁ Ἐφέσιος νὰ προσδώσῃ ἔμφασιν τινα εἰς τὰς σχέσεις τῶν ἐννοιῶν «ἄνθρωπος» καὶ «ψυχὴ»· ἐν ὀλίγοις ἢ λέξις «κάματος» ἀναφέρεται εἰς τὴν ψυχὴν, διότι αὕτη εὑρίσκεται ἐντὸς τοῦ ἀνθρωπίνου σώματος, ὡσαύτως καὶ ἡ λέξις «μόχθος» ἀφορᾷ εἰς τὴν ψυχὴν, ἐπειδὴ πάντοτε ὑπηρετεῖ τὸν ἴδιον ἀνθρώπον. Πρβ. καὶ Κ. Δ. Γεωργούλην ἐν Λεξικῷ Ἑλλίου, ἄρθρον Ἡρακλείτους, ἄπ. 84.

2) πρβ. Α.Ν. Ζεῦμπον, Παρατηρήσεις εἰς τὸ 84ον ἀπόσπασμα τοῦ Ἡρακλείτου, Ἀθῆναι 1959 (=Φιλοσοφικὰ Σημειώματα, Τεύχος 3ον, ἀριθμὸς σειρᾶς 3, Ἀθῆναι, 1960).